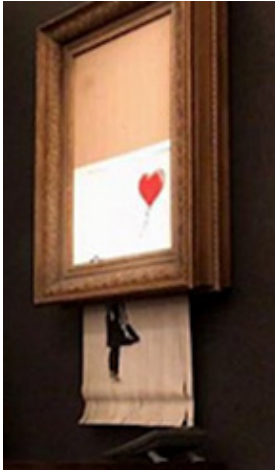

התמונה שהשחיתה את עצמה - היבט הלכתי

מעשה שהיה
האם הצייר נחשב 'מזיק'?
האם יש להחשיב את הקניה כ'מקח טעות'?
האם הנזק נחשב 'נזק' כשהערך של החפץ הניזוק עלה בעקבות הנזק?
האם אפשר לחייב את הקונה מדין 'נהנה' על עליית ערך התמונה?
סיכום

מעשה שהיה

המשתתפים במכירה הפומבית בבית המכירות סות'ביס שבלונדון לא האמינו למראה עיניהם. במכרז זה הועמדה למכירה בין השאר תמונה של ילדה המחזיקה בבלון בצורת לב, שצוירה ע"י אומן מפורסם החפץ בעילום שמו ומוכר בכינוי 'בנקסי'. מחיר התמונה עלה וטיפס עד לסכום הסופי של 1,000,000 ליש"ט (מיליון ו-300 אלף דולר בערך), וכשכבר לא היו מתחרים למחיר זה מנהל המכירה היכה בפטישו על השולחן, ובכך הודיע שהקונה שהציע את הסכום הגבוה הזה (שלא היה באולם אלא על קו הטלפון) זכה בתמונה זו. אך לפתע ראו הנוכחים באולם דבר משונה - התמונה שהייתה תלויה על הקיר בתוך מסגרת התחילה פתאום

להשתחל מתוך המסגרת כלפי מטה, בעוד המסגרת עצמה נשארה תלויה ועומדת. אך התמונה לא יצאה מן המסגרת כשהיא שלמה, אלא כשהיא גרוסה וחתוכה לפסים דקים של נייר. התברר כי האומן בנקסי החביא בתוך המסגרת מנגנון שהופעל ע"י סוללות, כך שבעקבות אות חשמלי שנשלח מיד לאחר סיום המכרז הופעל המנגנון שדחף את התמונה לעבר המגרסה שהותקנה בתחתית המסגרת, ובכך התמונה למעשה השחיתה את עצמה. מנהל בית המכירות ההמום כמובן הכחיש כל קשר לתעלול הזה, והקונה האלמוני הודיע שבשלב זה הוא אינו מבטל את הקניה. בניגוד למה שנראה ממבט ראשון - לדעת מומחי האומנות והאספנות התעלול שהאמן עולל הגדיל בהרבה את ערכה של היצירה בשוק אספני האומנות.

זהו מעשה שהיה ואירע בעיר לונדון באחד הערבים של חודש מרחשון תשע"ט. אחד מידידי ניגש אליי עם סיפור זה, ושאל אותי מהי ההתייחסות ההלכתית למקרה הזה? אילו היה מדובר ביהודים שהיו מבקשים להתדיין בדין תורה, מה היינו פוסקים להם? האם אפשר לחייב את הצייר מדין 'מזיק', שהרי הוא, או מישהו בשליחותו, גרס את התמונה שהקונה כבר זכה בה כדין? או אולי להיפך, הקונה יצטרך לשלם לצייר תשלום נוסף מדין 'נהנה', שהרי התעלול שלו העלה את ערכה של התמונה, ובכך הרוויח הקונה הון רב!

האם הצייר נחשב 'מזיק'?

האם אפשר לחייב את האומן, שפעיל בשלט רחוק מכשיר שהרס למעשה את היצירה, מדין מזיק? נראה שאם זה נעשה על ידו באופן ישיר, דהיינו שהוא הפעיל את המנגנון מרחוק בידיעה שהתמונה תיגרס, יש להחשיב את הפעולה כמעשיו, מפני שזה נחשב נזק ב'כוח כוחו' שחייב בניזיקין. כך כתבתי בספר 'משפט המזיק' (חלק א פרק יב סעיפים כד-כה): הזיק בכוח כוחו דינו כהזיק בכוחו. וכגון, זרק אבן והאבן פגעה בחפץ אחר, והחפץ האחר הועף מפגיעת האבן ופגע בממונם של אחרים והזיקם, נחשב ההזיק כבא ע"י מעשיו וחייב בתשלומין. הפעיל מכשיר חשמלי בשלט רחוק והמכשיר בפעולתו הזיק לאחרים, כיון שהדליק את השלט בידיים והשלט הפעיל את המכשיר נחשב הדבר ככוח כוחו וחייב בתשלומין. ע"כ. ובהערה שם התבארה סברת הדברים: המפעיל את המכשיר ע"י שלט רחוק נחשב שמפעילו בכוחו, כיון שהוא משדר גלים המפעילים את המכשיר החשמלי, ואין חילוק בין כוח זריקתו לכוח של גלים שהוא מפעיל בידי או בכוחו ע"י שימוש במתקן אחר. ואף שאין מרגישים כוח זה, אין צריך שיהיה הכוח ניכר לעינינו, כיון שידוע שהמכשיר פועל ע"י כוחו פעולת המכשיר נחשבת כוח כוחו, ומתחייב עליה.

אך כל זה במידה שהצייר בעצמו הוא זה שהפעיל את המנגנון. במקרה שאדם אחר הפעיל את השלט בשליחותו של הצייר, יש לדון האם אפשר לחייב את הצייר או רק את השליח שלו, שהרי קיי"ל 'אין שליח לדבר עבירה' (קידושין מב, א), והשולח את חברו להזיק השליח המזיק חייב ולא המשלח. אמנם אם לא נודע מיהו השליח יתכן שיש לחייב את הצייר על פי דברי הרמ"א בסי' שפח סעיף טו, שאחד ששלח שליח למסור את חברו למלכות, היות והשליח הוחזק לעשות שליחות זו, ובוודאי יעשנה, יש לחייב את המשלח בתשלומין. וז"ל הרמ"א שם: מי ששלח שליח למסור, אם השליח הוחזק לעשות חייב המשלח, ואין לומר אין שליח לדבר עבירה הואיל והוחזק בכך. ע"כ. אמנם יש מהפוסקים שנחלקו בזה על הרמ"א כמבואר בש"ך שם ס"ק סז ובעוד פוסקים (והובאה שיטתם בספרי משפט המזיק ח"א פ"י סע' ז), ולשיטתם אין לחייב

את הצייר אם לא הוא עצמו לחץ על השלט שהפעיל את מנגנון הנזק.

אך נראה שגם במקרה שאיש אחר הפעיל את המנגנון יש לכלל הדעות לחייב את האומן מדין 'ממון המזיק', אפשר להחשיב את המגרסה הטמונה בתוך המסגרת כ'ממון המזיק', שהרי המגרסה שייכת לצייר, והוא היה חייב לשמור עליה שלא תשמיד את התמונה; הטמנת המגרסה בתוך המסגרת גרמה לה להזיק את התמונה, והרי זה דומה לאבנו וסכינו ומשאו שהניחם בראש גגו ונפלו ע"י רוח מצויה שחייב מדין 'אש' (כמבואר בגמרא ב"ק דף ו, ב), שכשם שהאש מזיקה ע"י כח אחר ובעל האש חייב לשלם, כך בכל ממון של האדם המופעל ע"י גורם אחר ומזיק חייב בעל הממון לשלם (ונתבארו פרטי הדינים בזה ב'משפט המזיק' פ"ג ס"י באורך)¹.

האם יש להחשיב את הקניה כ'מקח טעות'?

אולם נראה שאין צורך להגיע לחיוב האמן המזיק מדין מזיק. יתכן מאוד שהמכירה בטלה מדין 'מקח טעות', שהרי התברר שהקונה קנה תמונה 'מקולקלת', תמונה שעומדת לגזור ולהשחית את עצמה מיד לאחר סיום המכירה, ואין לך מקח טעות גדול מזה. אך היה מקום לחלק, שאינו דומה מקח זה לכלל מקח טעות, שבכל מקח טעות ישנו מום בעצם המקח, אבל כאן הרי אין המקח פגום בעצמותו, שהרי זה תלוי בהחלטתו של הצייר או מי מטעמו אם להפעיל את המנגנון להשחית את התמונה או לא, ועל כן לכאורה אי אפשר להחשיב שעצם התמונה היא תמונה מקולקלת. יסוד זה יש ללמוד מדברי הטור בחו"מ סי' סו סעיף לו, שהביא את תשובת אביו הרא"ש (כלל סט דין א) באחד שמכר בית לחברו ומיד לאחר תום המכירה הלך המוכר ושרף

1 ואין לשאול שכיון שבמקרה זה המנגנון הופעל ע"י בר דעת, הרי זה מפקיע את חיובו של בעל הממון, כפי שמבואר יסוד זה בתוס' בב"ק דף ו, א ד"ה לאתווי ובשו"ע סי' תיא סעי' ג, שאדם שעושה מעשה בכוונה מפקיע את חיובו של בעל הממון ופטור לשלם, ונראה שיש לחלק עפ"י דברי החזו"א (ב"ק סי' ה ס"ק יז) שבאופן שהבר-דעת הוא מועד להזיק שאינו ציית דינא חייב בעל הממון לשלם, וכאן יש להחשיבו שאינו ציית דינא ושפיר יש לחייב את בעל הממון מדין ממון המזיק. ויש להוסיף שגם במקרה שהמנגנון מופעל באופן אוטומטי כשמטלטלים את התמונה, יש לחייב את האמן מדין ממון המזיק, אך במקרה שהקונה עצמו טלטל את התמונה ובכך הפעיל את המנגנון, אין לחייב את הצייר מדין ממון המזיק, שהרי זה דומה לאחד שהניח סם בפני הבהמה של חברו והבהמה אכלה את הסם ומתה, שמבואר בגמ' ב"ק (דף מז, ב) שאין אפשרות לחייב את בעל הסם מפני ש'הוי לה שלא תאכל', שהיא הביאה את הנזק על עצמה, ונתבארו פרטי דין זה בספרי 'משפט המזיק' (פ"ט ס"ו ואילך), וגם כאן היות והנזק בא ע"י פעולתו של הקונה אין לחייב את הצייר מדין ממון המזיק, אך גם במקרה כזה יש להחשיבו כמקח טעות וכמו שיתבאר בהמשך. (יש לציין גם שהקונה קנה את התמונה והמסגרת אך לא את המכשיר המזיק שבתוכה, שלא ידע כלל על קיומו ולא התכוון לקנותו, ולכן המכשיר הזה נשאר עדיין בשעת הנזק ברשות האומן. העורך י"ק).

את הבית, וכתב שם הרא"ש שיכול לחייב את המוכר רק מדין מזיק, אבל אינו יכול לבטל את המקח בטענה שמכר לו בית מקולקל שעומד להישרף היות והבית מצד עצמו אינו מקולקל, ואף שהמוכר התכוון לשורפו מיד לאחר המכירה - כל שיש לו אפשרות להימנע מפעולה זו והיא תלויה ברצונו אין להחשיב את הקניה כמקח טעות. ובכל זאת מסתבר שבמקרה דידן יש להחשיב את קניית התמונה כמקח טעות, כי בנידון הרא"ש הפעולה של המוכר לשרוף את הבית איננה קשורה כלל למכירה ולכן אין זה פגם בעצם הבית, הרי כל בית יכול להישרף ע"י כל אדם ואין שום פגם בעצם הבית, אך לדוגמא במקרה שהמוכר מכר בית שמוטמנת בו פצצה שהוא יכול להפעילה מרחוק, ולאחר שהבית עבר לרשות הקונה הוא אכן הפעיל את הפצצה ושרף את הבית, ודאי שזה נחשב מקח טעות, שהרי היה קיים פגם בעצם הבית - הקונה קיבל בית 'מקולקל' שמוטמנת בו פצצה שאפשר להפעילה מרחוק?

האם הנזק נחשב 'נזק' כשהערך של החפץ הניזוק עלה בעקבות הנזק?

בספר משפט המזיק (ח"ב סי' א אות ט) הבאנו את השאלה הידועה באחד שהיה ברשותו שני בולים נדירים שכל אחד שווה אלף, ואחד הזיק בול אחד מהם, ומחמת כן עלה ערכו של הבול השני, שהרי כעת הוא הפך לנדיר ביותר - רק בול אחד כזה קיים עתה בעולם, ובכך נכפל מחירו לאלפיים ולמעשה הבעלים לא הפסידו, האם המזיק חייב לשלם על ההזיק או לא? והבאנו שם שהגר"ח מבריסק אמר ששאלה זו תלויה בגדר חיובו של המזיק לשלם, האם הוא משלם על ה'חיסרון' שיצר והרי החסיר לו בול אחד ועל כן יש לחייבו אלף כשווי הבול שהושמד, או שהחיוב הוא על ה'הפסד', והיות ולא היה לו הפסד אינו חייב לשלם, ונתבאר שם שבספר אור לציון (תשובות חו"מ סי' יא) העלה שחייב לשלם, עיי"ש.

אמנם נראה שבנדון דידן פשוט שאינו חייב לשלם, שהרי מבואר בגמ' ב"ק (י, ב) 'תשלומי נזק מלמד שהבעלים מטפלין בנבילה, מנא הני מילי אמר ר' אמי דאמר קרא מכה נפש בהמה ישלמנה, אל תקרי ישלמנה אלא ישלימנה', עיי"ש. מבואר שם

2 ועדיין יש לשאול, הרי מבואר שם בתשובת הרא"ש באחד שקונה שטר חוב מחברו שהדיו הוא שהמוכר (=המלווה) יכול למחול ללווה את החוב ובכך הקונה מפסיד את החוב, ומבואר שם ברא"ש שאף שהמוכר מחל את החוב מ"מ אין זה מקח טעות, והרא"ש דימה דין זה לאחד שמכר בית ואח"כ שרפו שאינו נחשב מקח טעות. והרי גם שם היה מום בגוף המקח, שהרי גם לאחר המכירה נשארה אפשרות שהמוכר ימחול את החוב ואילו אדם אחר אין יכול למחול את החוב כלל. אמנם החילוק פשוט, ששם ידוע לקונה שהמוכר יכול למחול על פי דין תורה את החוב של הלווה, אלא שהקונה סומך על המוכר שלא יעשה זאת, ולכן אין זה מוגדר כמום בגוף המקח, אבל בשאלה דידן שלא נודע כלל על המנגנון המוסתר בגוף התמונה והאפשרות הזאת כלל לא עלתה על הדעת של הקונה - בוודאי יש להחשיבו כמום במקח.

שדינו של המזיק הוא ששמים כמה היה שווה הדבר הניזוק בטרם ההיזק וכמה הוא שווה כעת, וחייב לשלם את ההפרש. לפי זה בנידון דידן אף שהתמונה גרוסה הרי שוויה לא ירד בשוק, לכן אינו חייב לשלם לו כלל. שם הבול הראשון באמת הוזק אלא שמחמת זה הבול השני התייקר, אבל בשאלה דידן השרידים של התמונה עצמה התייקרו, ועל כן אין לחייבו לשלם.

במקרה שערך התמונה ירד בשעה שהתמונה נגרסה, ורק לאחר זמן התייקרה התמונה שוב אף יותר משוויה הקודם מפני סיבות שונות, יש להחשיב את שעת הנזק כאותה שעה שהתמונה נקרעה, שהרי אז התחייב המזיק לשלם מדין מזיק כפי שהייתה שווה קודם. ואף שאח"כ התייקרה התמונה אין זה פוטרו מלשלם, כי מדידת הנזק נעשית בשעת ההיזק ולא בשעת התשלום (משפט המזיק ח"ב שם אות ח).

יש להעיר שמעיקר הדין הקונה לא זכה בתמונה מיד בתום המכרז, שהרי לא עשה בה שום מעשה קנין, ויתכן לפי זה שבשעת הנזק התמונה כלל לא הייתה ברשותו. אך כלל הוא בידינו שקנין על פי 'מנהג הסוחרים' נחשב קנין גמור (וראה בעניין פרטי הדינים של קנין סטומתא בשו"ע חו"מ סי' רא סעיף ב). לכן במקרה דנן יש לברר מהו הנוהל של המכרזים הפומביים, ואם מקובל שהזוכה זוכה בפריט שקנה מיד בתום המכרז כך הוא גם בדיני ישראל. אם בנוהל המכרזים הזוכה זוכה בגוף הפריט רק בשעת התשלום המלא, ובשעת המכרז הוא רק זוכה ב'זכות קנייה' (בית המכירות מתחייב למכור לו פריט זה בסכום זה, ומצידו הקונה מתחייב לקנות פריט זה במחיר שנקב) - אין להחשיב את האמן כמזיק שהרי הזיק ציור שעדיין שייך לו, וגם אין אפשרות לחייב את הקונה לקנות את היצירה הגרוסה משום שזהו מקח טעות.

האם אפשר לחייב את הקונה מדין 'נהנה' על עליית ערך התמונה?

האם הצייר יכול לחייב את הרוכש מדין 'נהנה', שהרי ה'תעלול' שלו השביח את התמונה והעלה את מחירה? דין 'היורד לשדה חברו שלא ברשות והשביחה' מבואר בגמרא בבא מציעא (דף קא, א) ובשו"ע חו"מ סי' שעה, ונפסק להלכה שאע"פ שבעל השדה לא ביקש מאותו יורד להשביח את שדהו - הוא חייב לשלם לו מדין 'נהנה' על מה שהושבחה השדה בפועל אם השדה הייתה 'עשויה ליטע', דהיינו שגם בעל השדה התכוון להשביח את השדה כמו שהיורד השביחה, אזי חייב לשלם לו 'כמה שאדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה'. וביארו הראשונים שהכוונה שאינו משלם לו רק את הוצאותיו אלא גם שכר פעולה כ'אריס', דהיינו כמה שאדם מוכן לשלם כדי שאריס יעשה פעולות אלו, כפי מה שמקובל לשלם בשוק (ואינו יכול לטעון שהוא היה מוצא פועלים זולים יותר, עי' רש"י שם ד"ה גלית, ותו' ב"ב מב, ב ד"ה שבח, ותו' כתובות קז, ב ד"ה חנן ודף קמג, ב ד"ה ואם). אמנם באופן שהשדה לא הייתה

עשויה ליטע אינו משלם לו אלא את ההוצאות בלבד, ומבואר בראשונים ובפוסקים (עי' ש"ך סי' שו ס"ק ה) שעל שכר העבודה ישלם לו רק כפי המחיר הזול בשוק עבור פעולה זו ('כפחות שבפועלים'). ומבואר בפוסקים (עי' רמ"א סי' רסד סעיף ד ובש"ך סי' שצ"א ס"ק ב) שהיינו דוקא באופן שהיורד לשדה התכוון לעבוד ולקבל שכר, אבל באופן שהיורד לא התכוון כלל לשפר את השדה אינו חייב לשלם לו. לדוגמא, מבואר ברמ"א שם שאם אחד היה במאסר והשתדל עבור עצמו אצל השלטון בשוחד וכיוצא בזה כדי שיוציאוהו מהמאסר, ומחמת ההשתדלות שלו הוציאו גם את חברו ששהה אתו במאסר - כיון שהוא לא התכוון להשתדל עבור חברו אינו יכול לתבוע שכר מחברו, ואין זה מוגדר כלל כיורד לשדה חברו שלא ברשות והנהנה אלא כ'זה נהנה וזה לא חסר' שאין חייב לשלם. וכן אם אחד רצה להזיק לחברו ובסוף יצא מזה רוח, כיון שלא התכוון לבקש שכר עבור פעולה זו אין הנהנה חייב לשלם לו, שהרי הפעולה לא נעשתה כדי להיטיב עמו.

ובשאלה דידן, אם הצייר התכוון שערך הציור יעלה על ידי תעלול זה, וגם התכוון לתבוע שכרו על כך מהקונה, יש להחשיבו כיורד לשדה חברו ויכול לתבוע שכרו. אבל במקרה דנן הרי הוא לא התכוון להיטיב עם הקונה, אלא רצה לפרסם את עצמו ולעורר סקרנות ליצירותיו ותעלוליו, והרי זה דומה לדברי הרמ"א שם שאינו חייב לשלם לו. אכן יתכן שאם הצייר אומר שהיו לו שתי כוונות יחד, גם טובת עצמו וגם השבחת התמונה עבור הקונה, יש לדמות דין זה לדברי הרמ"א בס' רסד סעי' ד שאם התכוון בתשלום השוחד לשלטונות להוציא גם את עצמו וגם את חברו מהמאסר חברו חייב לשלם לו חלק מהוצאותיו, וגם כאן יש לחייב את הקונה לשלם לאומן חלק מהרווח.

כשמחייבים אותו לשלם מדין 'נהנה' יש לברר האם ה'שדה' מוגדר כשדה העשויה ליטע או לא. ונראה שזה תלוי בשאלה אם רוכש התמונה קנה אותה לשם מסחר וכדי למוכרה בעתיד ביוקר, אם כן כיון שכל כוונתו היא להרוויח בקנייה זו ברור שכל פעולה שעשויה להשביח את התמונה הוא ודאי מעוניין בה כשדה העשויה ליטע, והתשלום יהיה כמה שאדם היה מוכן לשלם עבור פעולה זו אם היו שואלים אותו טרם המעשה. אמנם באופן שידוע לנו שהקונה קנה את התמונה רק להנאה ולאומנות ולא למסחר, ולכתחילה הוא לא היה מעוניין בתמונה גרוסה, הרי לגביו זה נחשב כשדה שאינה עשויה ליטע, ולכן אע"פ שיש כאן השבחה חייב לשלם לו רק על ההוצאות שהיו לו - המנגנון שהוטמן בתוך התמונה ושכר הפעולה כפחות שבפועלים.

סיכום

הפעלת המנגנון מרחוק נחשבת כמעשה מזיק בידים. גם במידה שהאומן בעצמו

לא הפעיל את המנגנון אלא איש מטעמו, עדיין יש לחייב את האומן מדין 'ממון המזיק', שהרי המגרסה השייכת לו היא זו שהשחיתה את התמונה. הקונה יכול על פי הדין לטעון טענת 'מקח טעות', כי בתוך מסגרת התמונה כבר הייתה תמונה המגרסה אשר עמדה להשחית אותה. במידה וערך התמונה לא ירד בעקבות הנזק לתמונה אין זה נחשב כנזק, ופטור המזיק מלשלם. בנוגע לשאלה אם הקונה חייב לשלם לאומן המזיק על שהעלה את ערך התמונה - אם האומן התכוון בתעלול זה להשביח את התמונה לטובת הקונה יש להחשיבו כ'יורד לשדה חברו' וחייב בעל התמונה לשלם לו, אך אם לא התכוון לכך אין דינו כ'יורד והנהנה פטור. גם כאשר נחשב המזיק 'ירד לשדה' כדי להשביחה תלוי אם הקונה קנה את התמונה כדי להרוויח, ואז מסתמא היה מסכים להשחית אותה כדי שערכה יעלה, ואם כן היא כשדה העשויה ליטע, ועליו לשלם לאומן המזיק כפי המחיר שהיה מוכן לשלם לו על מעשה זה טרם המעשה; אך אם לא היה מעוניין בגריסת התמונה דינה כשדה שאינה עשויה ליטע, שמקבל רק את החזר הוצאותיו ושכר 'כפחות שבפועלים'.

שאלה: מבחינת מצות 'ישוב ארץ ישראל בכלל, ועצמונה על תפקידיה בפרט, באיזה תחום יותר חשוב להשקיע כוחות, בחקלאות או בבניין בתים? תשובה: בכל הנוגע לקיום מצות 'ישוב ארץ ישראל מוכח בבירור מבבא מציעא קא. ב שמצות 'ישוב ארץ ישראל מקוימת יותר ע"י נטיעות מאשר ע"י בניית בתים. שהרי לעניין היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאה שלא ברשות ואמר לו עצי ואבני אני נוטל, וכן היורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשות ואמר נטיעותיי אני נוטל, מסקינן שם שבבית שומעין לו לקחת את עצי ואבניו, ובשדה אין שומעין לו משום 'ישוב ארץ ישראל, משמע מזה שבבית אין בו משום מצות 'ישוב א"י כל כך ולכן שומעין לו, מה שאין כן בשדה שיש בה מצות 'ישוב א"י בעדיפות עליונה אין שומעין לו לקחת את נטיעותיו. ואע"פ שלמסקנה אנו פוסקים "כאיכא דאמר"י שבשדה אין שומעין לו משום כחשא דארעא, ברור מהגמרא שם שבאילנות יש בהם מצות 'ישוב א"י יותר מאשר בבניין בתים.

מתוך תשובת הגר"ש גורן זצ"ל לרב איציק אמתי משנת תשמ"א